

Forbidden fruits

Citation for published version (APA):

Engels, R. C. M. E. (1998). *Forbidden fruits*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Universiteit Maastricht. <https://doi.org/10.26481/dis.19981113re>

Document status and date:

Published: 01/01/1998

DOI:

[10.26481/dis.19981113re](https://doi.org/10.26481/dis.19981113re)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

SAMENVATTING

Adolescentie is de periode waarin veel jongeren experimenteren met potentieel riskante gewoonten zoals roken, drinken en druggebruik. Een belangrijke vraag is of jongeren die beginnen te roken of drinken zijn te onderscheiden van degenen die dit niet gaan doen. En welke factoren bepalen of jongeren die experimenteren stoppen, doorgaan met gebruik of zelfs overmatig gaan gebruiken. Om dit soort vragen te onderzoeken is een longitudinaal design vereist waarin een groep voordat ze beginnen met gebruik worden geïnterviewd en vervolgens een aantal malen gedurende de adolescentie. Dit proefschrift beschrijft de resultaten van zo'n langlopend onderzoek onder jongeren. Drie aspecten van roken en drinken staan centraal in deze studie. Allereerst is onderzocht wat de rol is van de directe omgeving van jongeren (ouders, broers en zussen, vrienden, partner) bij de ontwikkeling van roken en drinken. Verder is onderzocht wat mogelijke positieve functies van alcoholgebruik voor adolescenten zijn. Verwacht wordt dat inzicht in de voordelen van gebruik licht zal doen schijnen op de redenen van jongeren om te gaan drinken of dit te blijven doen. Ten derde gaat dit proefschrift in op het relatieve effect van verwachtingen van jongeren over roken op het beginnen met roken en op het stoppen met roken. Het longitudinale karakter van onze studie gaf mogelijkheden om ook meer methodologisch georiënteerde vraagstellingen te stellen. Bijvoorbeeld, kunnen factoren die op één moment samenhangen met roken tevens het beginnen met roken enige jaren later verklaren? Een andere vraag is of rapportages over het eigen rook- en drinkgedrag wel betrouwbaar zijn. In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de achtergronden van de diverse aspecten van onze

studie. De nadruk ligt op theoretische inzichten en eerder verricht onderzoek. Daarnaast wordt duidelijk gemaakt welke problemen er nog zijn en hoe die kunnen worden aangepakt. Hierdoor wordt duidelijk in hoeverre het onderhavige project aansluit bij en voortbordurt op eerder onderzoek.

In het najaar van 1989 is de cohort-studie gestart met het afnemen van een vragenlijst bij 1454 eerste en tweedejaars scholieren van 36 middelbare scholen. De keuze van de scholen was zo gemaakt dat er een spreiding was naar regio in Nederland en naar opleidingsniveau (variërend van LBO tot VWO). Twee jaar later in 1991 werden de jongeren via de ouders thuis benaderd met het verzoek een tweede vragenlijst in te vullen. In 1994, vijf jaar na de eerste meting, werden de respondenten opnieuw benaderd. In totaal namen 1063 personen deel aan het volledige onderzoek. In hoofdstuk 2 wordt uitvoerig de opzet en uitvoering van de studie besproken. Daarnaast wordt in dat hoofdstuk de ontwikkeling van rook- en drinkgedrag geschetst. Uit het onderzoek bleek dat, terwijl op een leeftijd van 12, 13 jaar nog maar een paar procent van de jongeren dagelijks rookt, vijf jaar later ongeveer een derde dagelijks rookt. Het percentage jongeren dat regelmatig alcohol gebruikt stijgt nog sterker: dit loopt op van 3% tot meer dan 50%. Deze gegevens geven echter niet aan of iemand die, bijvoorbeeld relatief veel drinkt op jonge leeftijd, een aantal jaren later ook een hoog alcoholgebruik heeft. In de literatuur is er geen overeenstemming over het antwoord op de vraag of roken en drinken in vroege adolescentie leidt tot verhoogd gebruik en misbruik in late adolescentie. Volgens ons wordt deze onduidelijkheid veroorzaakt door verschillen in methoden die onderzoekers gebruiken om dit te onderzoeken. Uit onze gegevens blijkt dat de relatieve frequentie van roken en drinken gelijk blijkt. Echter, als specifiek wordt gekeken naar het drinkniveau of aantal sigaretten dat wordt gebruikt, blijkt dit van weinig voorspellende waarde te zijn voor het niveau van gebruik enige jaren later.

In hoofdstuk 3 wordt nagegaan in hoeverre gelijkenissen van rookgedrag in vriendengroepen worden bepaald door beïnvloedingsprocessen en door selectieprocessen. In veel studies worden sterke gelijkenissen in gedragingen binnen vriendenkringen toegeschreven aan de invloed van vrienden. Verondersteld wordt dat een jongere die rookt en veel vriendjes heeft die roken is aangezet om te gaan roken. Niettemin kunnen gelijkenissen in rookgedrag ook tot stand komen doordat jongeren specifieke vriendschappen aangaan met personen die dezelfde levensstijl hebben (selectie), of doordat verschillen in gedragingen ertoe leiden dat personen met afwijkend (rook- en drink) gedrag uit een groep komen te vallen (deselectie). In de meeste studies wordt geen rekening gehouden met de mogelijkheid van selectieprocessen. Uit ons onderzoek blijkt dat met name selectie een belangrijke verklaring biedt voor homogeniteit in rookgedrag in een vriendengroep. Voor de invloed van vrienden wordt slechts zeer beperkt steun gevonden en er wordt geen steun gevonden voor processen van afwijzing. De bevindingen die aansluiten bij recent Amerikaans onderzoek, tonen aan dat de aandacht voor de invloed van vrienden in theoretische modellen moet worden genuanceerd. Indien in onderzoek

geen aandacht wordt besteed aan selectieprocessen zijn uitspraken over het effect van vrienden op gedrag van adolescenten prematuur.

Hoofdstuk 4 beschrijft een studie naar de relatieve invloed van ouders en vrienden op veranderingen in rook- en drinkgedrag van jongeren. Een analytisch model is ontwikkeld dat rekening houdt met selectieprocessen. Het gedrag van de twee beste vrienden blijkt marginaal (alcohol) of niet (roken) veranderingen in rook- en drinkgedrag van respondenten tot gevolg te hebben. Ouders daarentegen hebben een effect op het gedrag van hun kinderen. Wel moet gezegd worden dat de invloed van ouders aanwezig niet sterk is. Verder lijkt het erop dat ouders het gedrag van vrienden van hun kinderen beïnvloeden. Ouders lijken door hun meningen, eigen gedragingen en levensstijl niet alleen invloed te hebben op het gedrag van hun kinderen, maar tevens op hun keuze van vrienden.

Naast familie en vrienden is een derde partij mogelijk belangrijk in het leven van adolescenten, namelijk een partner. In hoofdstuk 5 wordt nagegaan of de aanwezigheid van een vaste relatie het drinkpatroon van jongeren beïnvloedt. Uit een vergelijking van het drinkniveau bij de tweede meting met dat bij de derde meting bleek dat vooral bij jongens, een vaste vriendin invloed heeft op ontwikkeling van alcoholgebruik. Jongens met een vaste vriendin gaan relatief minder drinken in openbare drinkgelegenheden zoals kroegen en discotheken, maar gaan meer thuis drinken in vergelijking met jongens zonder vaste vriendin. Bij meisjes lijkt een vaste vriend een minder prominente functie te hebben in relatie tot veranderingen in alcoholgebruik.

Het tweede deel van hoofdstuk 5 en de hoofdstukken 6 en 7 gaan in op functies van drankgebruik bij adolescenten. Volgens sommige onderzoekers is drinken niet a priori abnormaal of irrationeel: alcoholgebruik kan bepaalde doelen vervullen en een bijdrage leveren aan de psychosociale ontwikkeling van jongeren. Kortom, drinken kan gepaard gaan met andere verschuivingen in het leven van adolescenten die een positieve betekenis hebben. In de literatuur is een aantal functies te onderscheiden waarvan verondersteld wordt dat ze samenhangen met drinken namelijk (a) bekend raken met waarden en gedragingen van volwassenen op gebied van zelfstandig functioneren maar ook op het gebied van werk en opleiding, (b) adequaat functioneren in een vriendengroep, (c) ontwikkelen van intieme relaties en (d) psychologisch welbevinden. De bevindingen uit hoofdstuk 5 geven aan dat jongeren die drinken in mid-adolescentie (14-15 jaar) meer kans hebben op het hebben van een vaste partner in late adolescentie (17-18 jaar). Met name het gebruik in gelegenheden waar de andere sekse aanwezig is zoals café's, disco's, op feestjes, leidt tot een verhoogde kans op ontwikkeling van intieme relaties. Het mag niet verwonderen dat drinken thuis, samen met de ouders, geen effect heeft op relatievorming.

Uit het voorgaande blijkt al dat de context van gebruik een relevante factor is in de studie van functies van alcoholgebruik. Hoofdstuk 6 richt zich op de situatie van gebruik en beschrijft een vergelijking tussen jongeren die uitgaan met jongeren

die niet uitgaan. Bezoekers van uitgaansgelegenheden rapporteerden meer 'transitie gedragingen'; ze hadden bijvoorbeeld vaker werk en ook vaker een partner dan degenen die geen uitgaansgelegenheden bezoeken. Daarnaast is deze groep beter geïntegreerd in de vriendenkring; ze hebben niet alleen meer vrienden maar ze geven aan beter contact te hebben met hen en zich minder vaak alleen te voelen. Geen verschillen werden gevonden voor stress en zelfwaardering.

Als inderdaad de context van gebruik belangrijk is bij het bepalen van functies van drinken voor jongeren, komt de vraag op waarom sommige jongeren dan alleen maar thuis drinken. De genoemde sociale voordelen op het terrein van vriendschap en romantische relaties gaan immers niet op voor deze groep. In hoofdstuk 7 wordt onderzocht of juist niet in deze groep, jongeren drinken om 'negatieve' redenen, namelijk om om te gaan met gevoelens van stress en ontevredenheid met zichzelf. Analyse van de relaties tussen drinkniveau enerzijds en stress en zelfvertrouwen anderzijds, geeft aan dat alleen in de groep van mannelijke 'thuisdrinkers' wordt gedronken om negatieve gevoelens te vergeten. Bij de andere groepen (degenen die uitsluitend buitenshuis drinken, of in beide situaties drinken) zijn er geen aanwijzingen voor drinken als manier om met problemen om te gaan. Bij meisjes werden geen negatieve effecten van thuisdrinken gevonden.

Hoofdstuk 8 gaat in op de voorspellers van het beginnen met roken door jongeren. Hiervoor werd gebruik gemaakt van drie categorieën van factoren namelijk rook-gerelateerde cognities zoals attitude en verwachtingen over de eigen effectiviteit, rookgedrag van anderen en sociaal demografische variabelen zoals geslacht en opleiding. Centraal staat de vergelijking tussen cross-sectionele en longitudinale analyses. Deze vergelijking geeft ons de mogelijkheid om na te gaan of factoren die op één moment samenhangen met roken ook veranderingen in rookstatus op termijn kunnen voorspellen. Rook-gerelateerde cognities (attitudes en eigen effectiviteit) en het roken van familieleden zijn factoren die niet alleen samenhangen met roken maar ook van voorspellende waarde zijn voor het beginnen met roken. Dus jongeren die van mening zijn dat roken meer voor- dan nadelen heeft, het moeilijk vinden om interne en externe invloeden om te roken te weerstaan en rokende familieleden hebben, zijn eerder geneigd te gaan roken. Echter, het gedrag van vrienden dat cross-sectioneel sterk samenhangt met roken van de respondent, heeft geen effect op het beginnen op de langere termijn (zie ook hoofdstukken 3 en 4). Opgemerkt moet worden dat de onderhavige factoren maar een beperkt deel van het beginnen van roken verklaren. Op mogelijke verklaringen voor de relatief lage voorspelbaarheid wordt uitgebreid ingegaan.

Het stoppen met roken door jongeren wordt besproken in hoofdstuk 9. Om na te gaan wat voorspellers zijn van stoppen met roken bij jongeren, is gebruikt gemaakt van een fase model. Zo'n fase model veronderstelt dat rokers geen homogene groep vormen maar te onderscheiden zijn naar personen in verschillende fasen van motivatie om te stoppen. Onderzocht werd in hoeverre attitudes en eigen effectiviteit, het rookgedrag en de waargenomen druk van familie en vrienden en

habituële factoren (bijvoorbeeld de frequentie en intensiteit van gebruik) van regelmatige rokers in mid-adolescentie de motivatie tot stoppen in late adolescentie bepalen. Met name de habituële kenmerken en rook-gerelateerde cognities bepaalden of iemand absoluut niet was gemotiveerd om te stoppen, zich juist aan het voorbereiden was om te stoppen, of zelfs al gestopt was. De bevindingen suggereren dat interventieprogramma's voor jonge rokers kunnen worden gericht op het beïnvloeden van de ideeën van rokers over de voor- en nadelen van roken en stoppen en op de mogelijkheden die rokers zien om roken te weerstaan. Daarnaast is de aanpak van de verslaving zoals ook in veel stoppen-met-roken programma's voor volwassenen wordt toegepast, ook voor adolescenten gewenst gezien de sterke impact van habituële factoren.

De meeste empirische studies baseren hun bevindingen op de rapportages van respondenten over het eigen gedrag en preferenties. Zonder observatie van het feitelijk gedrag is het moeilijk na te gaan in hoeverre informatie over eerder en actueel gebruik valide en betrouwbaar is. Hoofdstuk 10 beschrijft een onderzoek naar de betrouwbaarheid van de meting van de leeftijd waarop jongeren voor het eerst een sigaret roken of alcohol nuttigen. De gerapporteerde 'beginleeftijd' werd op drie tijdstippen gemeten. Over het algemeen bleek dat degenen die bij de eerste meting lieten weten te roken of te drinken en dus ook een bepaalde beginleeftijd aangaven, bij de tweede en derde metingen steeds hogere beginleeftijden rapporteerden. Slechts een beperkt aantal respondenten was consistent in de antwoorden of rapporteerde zelfs een lagere beginleeftijd. De onbetrouwbaarheid van deze maat heeft een duidelijke impact op zijn waarde als predictor-variabele van toekomstig gedrag. De waarschijnlijk meest betrouwbare schatting van de beginleeftijd, namelijk die gerapporteerd bij de eerste meting, was in veel gevallen niet gerelateerd aan rook- en drinkgedrag bij de derde meting.

In het afsluitend hoofdstuk wordt na een korte samenvatting van de voornaamste bevindingen van de studies in dit proefschrift ingegaan op de implicaties ervan voor verder onderzoek. Voor het onderzoek beschreven in de hoofdstukken 3 en 4 (relatieve invloed van vrienden op rook- en drinkgedrag), hoofdstukken 5, 6 en 7 (functies van alcoholgebruik en uitgaan) en hoofdstuk 9 (stoppen met roken) zijn korte voorstellen voor verdere studie gedaan. Verwacht wordt dat hierin bepaalde inhoudelijke en methodologische tekortkomingen van de huidige studie, problemen die vaak ook aanwezig zijn in andere studies, kunnen worden aangepakt. Daarnaast wordt ingegaan op de mogelijke consequenties van de bevindingen voor preventie van roken en alcoholmisbruik.

Figuur 1. Een samenvatting van de belangrijkste bevindingen van dit proefschrift

	Hoofdstuk
– Of rook- en drinkgedrag van adolescenten voorspeld kan worden door het vroeger gedrag hangt af van de metingen van het gedrag en de analyse-strategieën die worden gebruikt.	2
– Gelijkenissen in rookgedrag binnen vriendenkringen zijn in sterke mate toe te schrijven aan selectieprocessen en in minder sterke mate aan beïnvloedingsprocessen.	3
– Indien rekening wordt gehouden met selectieprocessen blijkt het rook- en drinkgedrag van ouders meer effect te hebben op veranderingen in het gedrag van jongeren dan gedrag van vrienden.	4
– De invloed van ouders ligt gecompliceerder dan vaak wordt aangenomen omdat ouders niet alleen direct hun kinderen beïnvloeden maar ook een rol spelen bij vriendschapskeuzes.	4
– Het krijgen van een vaste partner in de adolescentie heeft als gevolg dat jonge mannen relatief meer thuis gaan drinken en minder in publieke drinkgelegenheden.	5
– Uitgaan gaat samen met een goede integratie in de vriendenkring, een vaste partner en andere transities die de overgang van adolescentie naar jong volwassenheid kenmerken.	6
– Jongeren die uitgaan hebben niet minder stress of meer zelfvertrouwen dan jongeren die niet uitgaan.	6
– Bij jonge mannen die uitsluitend thuis drinken blijkt alcoholgebruik samen te hangen met stress en lage zelfwaardering. Bij mannen die ook of uitsluitend buitenshuis drinken wordt zo'n relatie niet gevonden.	7
– Factoren die sterk gerelateerd zijn aan rookgedrag (roken vrienden, attitude, eigen effectiviteit) zijn amper in staat het beginnen met roken na 3 of 5 jaar te voorspellen.	8
– De motivatie van jonge rokers om te stoppen met roken is gerelateerd aan de attitude, eigen effectiviteit en habituele factoren drie jaar eerder.	9
– Veel jonge rokers zijn absoluut niet gemotiveerd om te stoppen met roken.	9
– Het concept 'leeftijd waarop voor het eerst gerookt of gedronken is' moet voorzichtig worden gebruikt omdat de betrouwbaarheid van meting onvoldoende is en de relaties met feitelijk gedrag inconsistent zijn.	10